

Sam Harris, *Sfârșitul credinței. Religie, teroare și viitorul rațiunii*, traducere de Alexandru Anghel, Editura Herald, 2016, 352 p. (Doru CĂSTĂIAN)

Unul dintre titlurile importante pe care ni le propune în acest an editura Herald este, cu siguranță, *Sfârșitul credinței*, cartea lui Sam Harris a cărei scriere a început la o zi după atacurile asupra World Trade Center din 2001 și care avea să trezească ample polemici în spațiul public american și nu numai. Pentru cititorul român, apariția este importantă din mai multe motive. În primul rând, i se oferă accesul la o carte importantă, una reprezentativă pentru stilul de argumentare a ceea ce a fost numit „noul ateism”, o mișcare mai largă care cuprinde alte nume importante ca Richard Dawkins, Lawrence Krauss, Daniel Dennett sau Christopher Hitchens (în ce măsură „noul ateism” nu are niciun fel de legătură cu „vechiul ateism”, venit pe filiera Luminilor și reprezentat de o listă lungă de gânditori ce se întinde de la David Hume la Bertrand Russell, rămâne de discutat, multe argumente fundamentale regăsindu-se în ambele părți). Deși în ultimii ani câteva dintre titlurile reprezentative ale noului ateism au fost traduse la noi (*Dumnezeu e o amăgire* a lui Richard Dawkins la editura Curtea Veche sau *Dumnezeu nu este mare* a lui Christopher Hitchens la editura Litera), bibliografia momentului e departe de a fi completă. În al doilea rând, cartea lui Harris e importantă în contextul în care dorim ca o discuție cu privire la rolul și perspectivele secularismului și chiar o dezbateră polemică onestă cu mediul teologic-conservator să capete consistență și în spațiul intelectual de la noi. Actualmente, constatăm cu regret că această dezbateră nu există, iar mișcarea seculară contemporană este redusă, în special de adversarii săi ideologici, la o fantoșă, un „om de paie” irelevant.

Cartea lui Sam Harris, o carte emoțională și pasională, dar în același timp o carte care își păstrează în general rigoarea argumentativă, lansează câteva provocări profunde, prin intermediul unor teze epistemice și larg culturale cât se poate de tari. Voi încerca mai jos să le sistematizez:

Provocarea epistemică – Harris recuză și refuză legitimitatea oricărui discurs (religios, dar nu necesarmente, întrucât aici pot fi numite și „religiile politice” atee ale comunismului sau fascismului) care acceptă teze fundamentale într-o manieră dogmatică. Dogmatismul presupune pur și simplu faptul că anumite enunțuri sau fragmente din puzzle-ul discursiv scapă și au îndreptățirea epistemică de a scăpa jocului confirmării căruia îi sunt supuse toate celelalte enunțuri, ipoteze sau teorii umane. Dar, dacă acceptăm asta, ne lovim repede de o chestiune morală. Atât timp cât credințele mele fundamentale mă afectează strict pe mine, nu există niciun temei pentru a le refuza cuiva. Dar, în momentul în care credințele mele dogmatice îmi afectează, îmi modifică sau chiar îmi determină comportamentul față de mine și față de ceilalți, mai este acceptabil să le tolerăm la cei care le au? Problema apare exprimată și de alți filosofi seculari, de exemplu Philip Kitcher, din

care îmi permit să citez pe larg: „Dacă ai de gând să te folosești de credințele tale religioase pentru a lua decizii care vor afecta viața celorlalți, atunci disponibilitatea ta de a face acest salt al credinței care nu este bazat pe nimic, disponibilitatea ta de a te angaja să faci anumite lucruri fără motive raționale, merită studiată din punct de vedere moral... În practică, oamenii nu protestează pentru că se gândesc la acele credințe religioase care îi mișcă sau care îi mișcă pe prietenii lor ca la o sursă de corectitudine morală. Dacă argumentația Luminilor [...] este corectă, atunci ei nu au niciun motiv pentru a raționa în acest fel. Aserțiunea lor este, de asemenea, un act de credință oarbă. Adevăratul caracter al acțiunii pe baza credinței iraționale devine evident dacă privim la oamenii animați de credințe diferite, la fanaticii care încearcă să-i ucidă pe cei care nu sunt de aceeași religie”¹. Kitcher, asemenea lui Harris, crede că fanatismul este o posibilitate implicată epistemic și acțional de credința nefondată, mai ales când ea este militantă și admite raportarea violentă la celălalt (cum este, crede Harris, cazul Islamului, căruia îi dedică cel mai consistent capitol al cărții). Răspunsul lui Harris este, de asemenea, că nu putem accepta acțiunea efectivă în baza credinței nefondate. Pentru că, deși credința nefondată nu duce întotdeauna și în mod necesar la violență sau la alte forme de rău, ea poate duce acolo. Ori, dacă ea duce acolo, este imoral să acceptăm un rău evitabil. Într-adevăr, teza fundamentală a acestei cărți îmi pare a fi aceasta: nicio cantitate de rău provocată de o credință nejustificată nu este în principiu acceptabilă. De altfel, Harris îi acuză pe credincioși de ipocrizie (dezinteres față de întemeierea credințelor lor atunci când ea nu este posibilă și mutarea accentului pe argumentații speciale de tipul „adevărului trăit”, dar incomunicabil, și interes față de dovezi ori de câte ori ele par să existe, oricât ar fi de improbabile: încercările de întemeiere științifică a credinței, istoria minunilor religioase etc). Din aceeași „provocare epistemică”, cum am numit-o, face parte și ideea lui Harris că moderația religioasă nu poate fi nici pornită, nici fundamentată din interiorul credinței. Moderația religioasă este, de fapt, un mit întrucât la ea s-a ajuns prin disponibilitatea credinciosului de a renunța la o parte din intransigența sa doctrinară sub presiunea „loviturilor de baros” ale secularismului. Credinciosul ideal este credinciosul fundamentalist.

Provocarea culturală și interreligioasă – dialogul interconfesional nu poate ajunge niciodată până la capăt. Este natural ca adepții unor credințe contrarii sau măcar diferite să poată dialoga unii cu alții (cu cât mai înrudite religiile, cu atât mai consistent dialogul, ca în cazul iudaismului cu creștinismul), însă dialogul interconfesional este sortit să ajungă întotdeauna la o ciocnire a miezurilor

¹ Philip Kitcher, *Living with Darwin*, Oxford University Press, Oxford, pp. 147-148 (traducerea îmi aparține).

dogmatice dincolo de care dialogul nu mai este posibil. Ca să înțelegem mai bine, să facem un experiment mental: doi oameni care se contrazic asupra unei chestiuni în privința căreia fiecare adoptă un punct de vedere nedogmatic. Cel puțin în principiu, fiecare ar putea, la finalul disputei, să adopte integral punctul de vedere al celuilalt, renunțând la punctul său de vedere inițial. Acest lucru este imposibil în cadrul dialogului interconfesional. Niciodată un credincios mozaic nu ar putea accepta că Hristos a fost fiul lui Dumnezeu, așa cum un creștin nu ar putea accepta niciodată că nu a fost.

Provocarea întemeierii – dacă nicio credință nu este nerevizuibilă pentru Harris, cum putem întemeia morala pe teze care sunt în principiu revizuibile sau abandonabile? Comportamentul moral rațional este acela întemeiat în fiecare moment pe ipoteza care este cea mai credibilă și mai bine fundamentată. Această ipoteză în acest moment poate fi foarte bine aceea că suferința este condamnabilă și că orice comportament care micșorează cantitatea de suferință, crește gradul de empatie și coeziune socială, asigură medierea rațională a conflictelor și duce la un grad mai mare de bine în societate este preferabil. Evident, ipoteza trebuie nuanțată pentru a evita capcanele utilitarismului clasic, dar ea este în principiu acceptabilă. La o analiză atentă, putem vedea că și doctrinele religioase care valorizează suferința acceptă opinia că fericirea este scopul vieții umane (doar că mută dincolo perspectivele obținerii fericirii). În principiu, alianța dintre empatie și rațiune este singurul aliaj moral acceptabil: „Nu știm ce ne așteaptă după moarte, dar știm că vom muri. Negreșit, este posibil să trăim în mod etic – preocupându-ne sincer de fericirea celorlalte ființe conștiente – fără a presupune că știm lucruri în privința cărora suntem în mod evident ignoranți... Omul nu este măsura tuturor lucrurilor. Acest univers este plin de mister. Simplul fapt al existenței acestuia și al existenței noastre este un mister absolut și singurul miracol demn de acest nume... Nu trebuie să îmbrățișăm niciun mit pentru a ne uni cu profunzimea circumstanțelor noastre. Nu trebuie să venerăm niciun Dumnezeu personal pentru a ne cutremura în fața frumuseții și imensității creației. Nu avem nevoie de ficțiuni tribale pentru a conștientiza într-o bună zi că de fapt ne iubim semenii, că fericirea noastră este inseparabilă de a lor...”

Dincolo de impactul emoțional, cartea lui Harris lansează provocări serioase care nu pot fi ignorate de oricine se preocupă de religie, teroare sau viitorul rațiunii. O notă pozitivă merită și excelenta traducere a lui Alexandru Anghel.